

Kiss Tímea

Átváltozások

A kultúra átváltozásai című, Szegedy-Maszák Mihály és Jeney Éva által szerkesztett tanulmánykötet az irodalomtudomány határainak kérdését boncolgatja. Azt sugallja, hogy az irodalom értelmezése a művelődéssel foglalkozó tudományok része lett, de ahogy Szegedy-Maszák fogalmaz, csak a jövő döntheti el, hogy a szerzők melyike lesz lényeges hatással a tudomány alakulására (7.).

A kötetben szereplő 11 tanulmány sorra vizsgálja napjaink vizuális kultúráját, a táj esztétikáját, zene és szöveg, színház és diktatúra, antiszemizmus és irodalom, valamint a román-magyar irodalom kapcsolatát. Ahogy az alcím mutatja, Szegedy-Maszák Mihály e kötetben is három művészeti ágat szerepeltet. Már korábbi kötetében is (*Szegedy-Maszák Mihály: Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata. Kalligram, 2007*) felhívta a figyelmet arra, hogy az irodalomtudomány nem elszigetelt tudományként működik. E kötet előszavában pedig hozzáteszi, hogy „az egykor öntörvényűnek vélt irodalomról bebizonyosodott, hogy ki van szolgáltatva eszmei s politikai irányzatoknak, ideológiai alakzatoknak.” (7.)

A vizsgálódás érinti a populáris és a vizuális kultúra problémakörét. A szavak és képek kapcsolata régóta kérdése az irodalomtörténeti vizsgálatoknak. Varga Tünde *Vizuális? Populáris? Kultúra?* című tanulmányában írja: ahhoz, hogy beszélni tudjunk a vizuális kultúráról, szükséges megvizsgálni a két terület kapcsolatát, és újra kell gondolni a populáris média szerepét. Ez azért is fontos, mivel a kultúra alakulásával és változásaival kapcsolatos kérdésekre kínál választ (10.). Az átalakulás hosszú folyamat volt, és nem volt zökkenőmentes. A 18. századi Angliában az akadémia határozta meg a művészet értékeinek kritériumait. A Királyi Akadémia művészetpolitikája azt szolgálta, hogy a képzőművészet privilegizált helyet igényelhesen magának a kultúrában, miközben elkülönül a populárisnak tekintett szórakozást szolgáló formáktól. Azonban ebben az időszakban kezdődött a fogyasztáson alapuló kultúra megalapozása. Így nem volt elhanyagolható, hogy kik lehetnek a kulturális mező teljes jogú résztvevői (12.). Varga Tünde Reynolds elméleti elgondolásai mellett Batteux elméleteit is boncolgatja: rabul ejtett képzelet, művészi gondolat, hasznosság és tetszetősség kérdéskörei jelennek meg nála. De megemlíti Winckelmann, Schlegel és Goethe művészetéről szóló elmélkedéseit is. A 19. századtól a műalkotást a zseni szabad művészeteként értékelik, és jótékony hatásait kezdik emlegetni. Reynolds például így fogalmaz: „A művészet megakadályozza, hogy az erkölcs legnagyobb mértékben hiányozzék valakiből.” (16.) Ebből adódóan az igazi művészet a műveltség, a kultúra és a civilizáció letéteményese. De ezáltal az akadémiának egy új feladata lett, meg kellett védenie az igazi művészet birodalmát, ami viták sorozatát indította el (17.). Az *„intellektus” gyönyörei* című alfejezetben Reynolds mellett Coleridge, Keats és Cray műalkotásról szóló fejtegetéseit követhetjük nyomon. A tanulmány szerzője valódi művészet, mechanikus másolás, érzékelő elme, a képzelőerő hatalma, érzékelés és teremtés megnyilvánulásaival foglalkozik.

„Coleridge a másolás termékeit Madame Tussaud viaszfiguráihoz hasonlítja. Ezek megdöbbenően életszerűek, de a reprezentáció túl direkt és közvetlen. »Miért olyan elutasítóak a természet ilyenféle szimulációi, mint a férfiakról és nőkről mintázott viaszfigurák? – teszi fel a kérdést Coleridge. Mivel amikor nem találjuk a mozgást és az életet, holott ezt vártuk, megdöbben minket a hamisság, minden részlet, amely azelőtt felkeltette érdeklődésünket, és még kézzel foghatóbbá teszi a távolságot a valóságtól. Az ember a feltételezett valóságtól indul, s a becsapás csalódást, és egyszersmind undort kelt benne, míg ha valódi imitációról van szó az ember a totális különbözőségből indul ki, és azután mindennemű hasonlóság a természethez az igazság megközelítésének örömeit biztosítja számára.«” (20.) Coleridge példája nagyon jól rámutat arra, hogy „nem az ábrázolt dolog a gyönyör forrása, hanem az, amit a dolog re-prezentál.” (21.) A romantika előnyben részesíti a verbális művészeteket, ezt jól szimbolizálja Shelley konklúziója: „A nyelv olyan, mint a tükör, mely visszaveri, míg a többi művészet olyan, mint a felhő, mely elhalványítja a fényt.” (21.) A szerző a továbbiakban a szó és kép kapcsolatát boncolgatja az elit és a plebsz szemszögéből is. Varga Tünde úgy véli, mivel a vizualitás mára mindenütt körülvesz bennünket, az életünk része lett, érdemes tisztába lenni az alapjaival. Igaz ugyan, hogy az ideológiai előzmények lehetővé tették leértékelésüket, megszabadulni tőlük azonban már lehetetlen, így csak a megértés marad, amihez jó segítséget nyújthat e tanulmány.

Nemes Péter figyelemfelkeltő tanulmányában a *picturesque* vizsgálatába vezeti be az olvasót, felsorakoztatva e jelenséggel foglalkozó fontosabb teoretikusok meglátásait. Ezzel a tudományos szakterületek közötti átjárhatóságot erősíti, ami a téma jövőbeli tárgyalása szempontjából egyre nagyobb jelentőségre tesz majd szert.

Az intermedialitást Kisfaludy Károly művészetében is végigkövethetjük. Benkő Krisztián Kisfaludy irodalmi, színházi és képzőművészeti tevékenységét boncolgatja az „ossziáni stílusjárvány” és az Auróra mítosz tükrében.

Lajosi Krisztina egy igazi tudományközi kutatásra tesz kísérletet. A tanulmány a magyar művészi zenét és zenéről való beszédmódok alakulását vizsgálja a 18-19. század fordulóján. Az irodalom, a zene és a politikai beszédmód együttes kultúraalakító szerepét tárgyalja olyan írásokon keresztül, mint az első magyar nyelvű zenekritika, az első magyar nyelvű zenetörténet, illetve a *Zenészet* *Lapok* zenei tárgyú írásai. A tanulmány olyan ideológiai csapdákra próbál rámutatni, amelyek bekerültek a magyar és európai kulturális köztudatba. Lajosi ezen írása része egy nagyobb vállalkozásnak, melynek célja a nemzeti zene és nemzeti opera európai kultúrtörténeti megjelenésének, alakulástörténetének és jelentőségének a vizsgálata (71.). Olyan kérdéseket boncolgat például, hogy mit nevezünk magyar zenének vagy nemzeti zenének. A zenét mint kulturális gyakorlatot vizsgálja, és azt a folyamatot próbálja meg bemutatni, ahogyan a nyelv materialitásán keresztül az emlékezet és történelem sajátos együttműködése során megszületik a zenetörténet-írás, intézményesül a magyar zene (71.). A tanulmány olvasásakor ne egy zenész, vagy zenetudós elmélkedéseit várjuk. Lajosi Krisztina egy irodalmár szemével vizsgálja a zenei műveltséganyagot. A tudományközi vizsgálódásokban először az elméleti megközelítésmódot mutatja be, majd rátér a konkrét anyag elemzésére. A zene művészetelméleti és társadalmi konkretizációi közötti interkommunikációjára kíváncsi, és hogy mindennek milyen következményei voltak a

hangzó anyag befogadására. Az elemzések alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a magyar zene 19. századi fogalmát a zenéről való beszéd teremtette meg és alakította. Tehát a zenetörténeten és zenekritikán kívül az irodalom volt az egyik legfőbb közege (96.). E tanulmány amellett, hogy gazdagítja a művészet és zeneelméletéről való tudásunkat, hozzásegít a 19. századi kultúrának pontosabb megértéséhez, és olyan kérdéseket is felvet, melyek szemügyre vételére e tanulmányban nem kerül sor, de érdemes rájuk odafigyelni.

Szegedy-Maszák Mihály a szöveg és zene szövevényes kérdésköréből arra próbál választ keresni, mi történik az irodalmi művel, ha megzenésítik. A két szélsőséges vélemény egyike szerint a költemény mint szöveg megsemmisül, ha zenévé alakítják át. A másik vélemény szerint a költemény művészi értéke erősen hat a belőle létrehozott zenemű értékére (133.). A szerző arra a következtetésre jut, hogy nem mindig ugyanaz történik a szöveggel megzenésítéskor, hisz nagyban függ attól, hogy mit hasonlít, mit hagy el, és mit tesz hozzá a zeneszerző az eredeti szöveghez. Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténészként szemlélődik. Vizsgálódása három zenés színpadi műre terjed ki: Maurice Maeterlinck *Pelléas et Mélisande*, Balázs Béla *A kékszakállú herceg vára* és Henry James *The Turn of the Screw* című alkotására. A *Pelléas* szövegírójáról sokan Debussy miatt tudnak, mivel az idők során a szöveg le-, a zene viszont fölértékelődött. *A kékszakállú herceg váránál* is hasonló folyamatokról beszélhetünk. De míg Bartók csak kisebb arányban változtatott *A kékszakállú herceg várán*, addig Debussy megrövidítette Maeterlinck szövegét. A rövidítésekkel Debussy időtlen világ megalkotására törekedett, amelyekből hiányoznak a pótlólagos esetlegességek (143.). Emellett fontos alkotóeleme a francia nyelv hanglejtése, amely ha nem jut érvényre, a műből elsikad valami. Az átalakítások odáig vezettek, hogy a zeneszerző átértékelte a főszereplőket, amely egy lényeges momentum a zene és szöveg viszonyának értelmezésekor. *A kékszakállú herceg vára* esetében több kérdés is fölmerül: Mi készíthette Bartókot arra, hogy Balázs szövegét zenésítse meg? Ismerhette-e Bartók Debussy operáját *A kékszakállú herceg* megírásakor? Maeterlinck ösztönzést jelentett-e Balázs számára? Maeterlinck és Balázs színművének közös jellemzője, hogy mindkettőt a zene miatt tartják számon, és az irodalmárok nem foglalkoznak előszeretettel egyikőjükkel sem. Azonban Henry James alkotásával már más a helyzet. Britten bizonyos elemeket kiemel, másokat viszont elhagy a szövegből. A *The Turn of the Screw* rendkívül gazdag szakirodalommal rendelkezik, s ez Britten legszigorúbban megszerkesztett dalműve. A szöveggönyv főként hozzáad James történetéhez, és főnntartja a többféle értelmezés lehetőségét, de ahogy Virginia Woolf is mondja: „el kell ismernünk, hogy valami megmagyarázhatatlan marad.” (162.) Amikor szöveg és zene viszonyát mérlegeljük, mindkettőből egyaránt kiindulhatunk. Míg a *The Turn of the Screw* esetében általában a szöveget tekintjük mérvadónak, addig a *Pelléas* és *A kékszakállú herceg vára* esetében a zenét. Így nem csoda, ha a két utóbbi kiszorította a tudatból a színműveket, azonban James és Britten esetében ilyesmiről nem beszélhetünk. A zeneszerzők alakítottak a szereplőkön, változtattak a hangsúlyon és a szövegen. A tanulmány nem törekszik határozott állásfoglalásra. A szerző azzal zárja fejtegetését, hogy James, Debussy és Bartók alkotása kezdeményezőbb erejűnek bizonyult, mint Maeterlinck, Balázs és Britten műve. Szöveg és zene között gyak-

rabban látni feszültséget, mint összhangot, hisz kétféle közeget jelent, s alakulásukban több a különbség, mint a párhuzam (163.).

„Némi egyszerűsítéssel az állapítható meg, hogy magyar nyelvű román irodalom kezdeteitől fogva létezik.” (238.) Így kezdi Jeney Éva tanulmányát, amelyben először arra keresi a választ, hogy ki olvas román irodalmat. Úgy gondolja, a román irodalom olvasói esztétikai élményt is keresnek az ideológiai szempontú érdeklődés mellett. Majd rátér a román-magyar irodalom fordítástörténetére. Goldis László, Ponori T. József, Moldován Gergely, Iosif Vulcan nevét említi, a folyóiratok közül pedig az *Erdélyi Helikont* és a *Familiat*. A szerző főként azokat a lexikonokat és kézikönyveket mutatja be, amelyek fontos szerepet töltek be a román irodalom fejlődésében. Jeney Éva tanulmánya végén hiánypótló munka, egy többszerzős, magyar nyelvű román irodalomtörténet megírására hívja fel a jövő irodalomtörténészeit.

Peremicky Szilvia tanulmányának bevezetőjében (*Irodalom és antiszemitizmus*) az antiszemitizmust próbálja definiálni. Említést tesz Szabó István filmjéről, *A Napfény ízéről*, valamint a modern magyar antiszemitizmus atyjáról, Istóczy Győzőről. Boncolgatja emancipáció és asszimiláció problémáit, majd zsidóság és Trianon, antiszemitizmus és rendszerváltás kapcsolatát járja körül.

E tanulmánykötet leginkább talán egy izgalmas írásokkal teli tárla emlékeztetheti olvasóját, amelyből mindenki kedvére szemezgethet. A könyv mintegy négyszáz oldalán át a kultúra különféle rétegei kerülnek górcső alá (az említett művészek és műveken kívül például még a Rákosi-diktatúra retorikája is). A könyv egészét jellemző, nem irodalmi összefüggésrendszerből kiinduló tudományközi vizsgálódásnak természetesen megvannak a maga kockázatai is, de ennek megítélése már a jövő „zenéje”.

Ahogy a borítón szereplő *Gossip, and Satan came* illúzió, úgy a kötet írásai is megállásra, visszapillantásra és elmélyedésre ösztönzik a befogadót. Számos kérdést vetnek fel, lehetséges válaszokat fogalmaznak meg, s együttgondolkodásra serkentik mindazokat, akiket érdekel az új művelődésformák, közelebbről pedig a kép, zene és szöveg összetett kapcsolatrendszere.

A kultúra átváltozásai. Kép, zene, szöveg, szerk. JENEY Éva,
SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Balassi Kiadó, Budapest, 2006.